

УДК 165.12:316.257

Аналіз тоталітарної свідомості в соціально-критичній теорії Франкфуртської школи

О.О. ДЕДУРА

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ, Україна,
E-mail: Oks-demura@yandex.ru

Авторське резюме

В статті проаналізовано основні ідеї представників Франкфуртської школи, а саме: Т. Адорно, М. Хоркхаймер, Г. Маркузе, Е. Фромм. Опираючись на основні дослідження та основоположні філософські праці представників Франкфуртської школи, зроблена спроба виокремити основні причини становлення неототалітаризму, та тоталітарних режимів у ХХ столітті. Встановлена взаємозалежність між Просвітницькою діяльністю та міфологізацією свідомості; визначена роль культури у цьому процесі. Окреслено роль ідеологічної системи, як однієї з форм соціальної міфології. Встановлена закономірність між «щасливою свідомістю» суспільства споживання і ефективним укоріненням міфів та ідеологічних систем у масову свідомість суспільства ХХ ст.

Актуальність статті зумовлена тим, що необхідність критичного осмислення становлення культури тоталітарних країн сьогодні стає очевидною. Усвідомлення того, що суспільна свідомість пострадянських країн досі керується міфологемами, що були створені та впроваджені тоталітарною культурою, змушує нас серйозно вивчати проблематику міфологізації свідомості та ідеологічного впливу. Тому позбавлення від упереджень та перехід до нового витка демократичної свідомості неможливий, без вивчення основ становлення масового суспільства та функції культури в ньому. Більше того, без виявлення чинників, що зумовили конструювання західної цивілізації, неможливе не тільки рішення глобальних проблем сучасності, але й сам перехід на якісно інший виток соціально-культурного розвитку.

Ключові слова: Просвітництво, тоталітаризм, неототалітаризм, культур-індустрія, десублімація, агітація, соціальна міфологія.

An analysis of totalitarian consciousness in Frankfurt School socio-critical theory

O.O. DEMURA

National pedagogical Dragomanov university, Kyiv, Ukraine, E-mail: Oks-demura@yandex.ru

Abstract

In the article there were analyzed the main ideas of Frankfurt School representatives, namely Theodor W. Adorno, Max Horkheimer, Herbert Marcuse, Erich Fromm. The author attempted to identify the main causes of neototalitarianism formation and the formation of totalitarian regime in the 20th century. In the attempt the author based on the main researches and fundamental works of Frankfurt school representatives. It was established an interdependency between the Enlightenment practice and the mythologizing of consciousness; the role of culture was determined. The role of ideological system as one of the forms of social mythology was described. It was established the regularity between 'happy consciousness' of the Consumer Society and myths and ideological system effecting rooting in the society mass consciousness of the 20th century.

The relevance of the article is determined by the need for critical thinking of the development of totalitarian states culture that today is becoming obvious. An awareness of the fact that social consciousness of post-Soviet states still guided by myths that were created and instituted by totalitarian culture makes us serious study of the problems mythologizing of consciousness and ideological influence. Therefore the deliverance from prejudice and the transition to a new round of democratic society is not possible without studying the formations foundations of mass society and the functions of culture in it. Moreover, the solution of modernity global problems and the transition on qualitatively new round of social and cultural development is impossible without definition of conditions that identified the construction of Western civilization.

Key words: the Enlightenment, totalitarianism, neototalitarianism, culture industry, desublimation, agitation, social mythology.

«Если незнание природы породило богов,
то познание ее должно их уничтожить...
просвещенный человек перестает быть
суеверным»

П. Гольбах

Постановка проблеми. Питання про роль

Просвітництва в історичному процесі, а саме – його вплив на становлення суспільства споживання, є досить дискусійним на сьогоднішній день. Проте аналіз даної проблематики приводить нас до причинно-наслідкового зв'язку, що виникає в результаті історичних процесів.

Керуючись глобальністю поширення міфів та їх впливу на колективну свідомість людства, можемо стверджувати, що міфологізація та ідеологізація суспільства – два глобальні процеси, що йдуть пліч-о-пліч протягом усієї історії людства.

Суспільство не може скинути з себе тягар архетипів та образів, що закладені в глибинних шарах генетичної пам'яті, тому всі історичні епохи, змінюючи одна одну, збільшують напруження міфологічних уявлень. Тому важливо зрозуміти, яким чином так звана «щаслива свідомість» стає причиною виникнення суспільства споживання; як тоталітарні режими, що виникають у ХХ ст., стають необхідною умовою та неминучою дійсністю, на даному етапі історичного розвитку.

Важливо зрозуміти історичні та культурні процеси, що відбуваються навколо нас, щоб мати змогу уникнути повторення історії, осмислити причинно-наслідкові зв'язки та розвивати суспільство.

Метою дослідження є аналіз механізмів взаємодії Просвітництва та соціальної міфологізації в суспільстві споживання. Виокремити основоположні, базові рушійні сили ідеологізації суспільства, що відбувається за допомогою культури. Зрозуміти, чи дійсно знищення грані між елітарною та масовою культурою кличе за собою тотальну неосвіченість та створення соціальних міфів.

Виклад основного матеріалу. Традиційно Франкфуртську школу зараховують до неомарксистського напрямку, хоча в роботах її представників можна виявити сліди різноманітних впливів. Філософи школи – Т. Адорно, М. Хоркхаймер і Г. Маркузе – внесли безсумнівний вклад у розробку таких категорій, як «відчуження», «тоталітарність», «одномірність людини», «панування технократії», «екологічні проблеми» і т.д. Дослідження специфічно культурологічного «вимірювання» даних категорій – одне із затребуваних на сьогоднішній день напрямків наукового пошуку. Обраний ракурс дозволяє, крім іншого, простежити вплив перерахованих концептів на обговорення теми соціального та духовного сенсу культури, а також на системний розгляд перспектив її подальшого розвитку в сучасній культурологічній та соціально-політичній думці.

Представники Франкфуртської школи або фрейдомарксистів були одними з перших західних філософів, що всерйоз зайнялися розробкою дефініції та теорії тоталітаризму. Вже мислителі, що належать до старшого покоління франкфуртців – Адорно і Хоркхаймер висунули тезу про зв'язок наукової раціональності і політичного тоталітаризму, розвиток якого привів їх до висновку про те, що фашизм є свого роду діалектичний плід парадигми Просвітництва: гіпертрофія раціо призвела до саморозкриття у цій раціональності її ірраціо-

нальної, міфологічної природи. На основі цієї тези будувалася соціально-філософська теорія франкфуртців, що описує репресивні механізми сучасного суспільства з усіх його різновидах (фашизм, комунізм, неолібералізм).

Просвітництво розуміється Франкфуртськими мислителями в ширшому сенсі, ніж просто історична епоха. Просвітництво – це певна установка свідомості, а саме – націленість на остаточне «освітлення» світу світлом розуму. Хоркхаймер і Адорно надають Просвіті суто негативний зміст. Їх філософська праця побудована на «усвідомленні деструктивності прогресу» [2, с. 43] і на жорсткій критиці пріоритету розуму як вищої інстанції при вирішенні всіх проблем людського суспільства. Просвітництво тут розглядається як діалектичний процес, в якому Хоркхаймер і Адорно бачили переважно творчу силу. Автори показують, що з плином часу Просвітництво в результаті панування над природою і людиною перетворюється знову в міф, але вже позбавлений первісної природності. Діалектика Просвітництва полягає в тому, що піднесені починання закінчуються кривавим ХХ століттям, яке є законмірним наслідком Просвітництва.

У книзі «Діалектика Просвітництва» (1947) переосмислюється ідея підкорення природи людиною за допомогою розуму. Цілі вийшли з-під контролю розуму, і він став чисто інструментальним. Виникло «тотально адміністративне суспільство», в якому індивідуальна рефлексія заміщається стереотипними реакціями та уявними кліше, що нав'язуються суспільству «індустрією культури». Цінності та моделі поведінки, пропоновані мас-медіа, розраховані на всіх і тому однаково примітивні, підміняють особистісне загальним. «Весь світ стає пропущеним через фільтр культуріндустрії. Добре відоме відчуття кіноглядача, що сприймає вулицю, на якій стоїть кінотеатр, як продовження видовища, що щойно закінчилось саме тому, що останнє завжди орієнтовано на точне відтворення буденного сприйняття світу, стає дороговказною ниткою виробничого процесу» [7]. Під «адміністративно керованим світом» автори – в душі абстрактного підходу до сучасного суспільства, характерного для франкфуртської школи, – мають на увазі і капіталістичне, і соціалістичне (комуністичне і націонал-соціалістичне) суспільство.

Один із яскравих представників Франкфуртської школи Герберт Маркузе цілком поділяє положення Адорно і Хоркхаймера про тоталітарний характер науки і техніки Нового часу. Наука експериментального типу вже заражена вірусом фашизму. На місце гармонії з природою, до якої прагнули люди дотехнологічної цивілізації та яка реалізовувалася в міфі і релігійних світоглядних установах, раціоналістична парадигма Просвітництва пропонує модель «Абсолютний Пан – Абсолютний Раб».

Відповідно до неї, людина покликана повністю підкорити природу, звести її до пасивного та безмовного матеріалу, що служить задоволенню наших різноманітних потреб. При цьому використовуються найжорстокіші методи: так, один з основних інструментів цієї науки – експеримент, який представляє собою не що інше як тортури над природою.

Зрештою саморозвиток цієї логіки призводить до політичного тоталітаризму. Людина ж теж – частина природи, так що з тези: «Ми повинні повністю підпорядкувати собі природу» прямо випливає теза: «Ми повинні навчитися керувати суспільством і людиною». Прогрес породжує тоталітаризм, класична механіка і парова машина народжують Освенцім [1, с. 45].

Таким чином, Маркузе виходить з виведеного ще старшими франкфуртцями визначення тоталітаризму, згідно з яким він характеризується не тільки наявністю державного пресингу на людину – інакше не було б ніякої різниці між тоталітаризмом і класичним древнім деспотизмом, але ще й особливим світовідчуттям, замішаним на тотальній раціональності. Тоталітаризм є породження нашого часу, який звик все розкладати по полицях, підганяти під загальний, раціоналістичний аршин, робити все абсолютно прозорим і абсолютно передбачуваним. Ідеал тоталітарного проекту – соціум – машина, де люди виконують роль гвинтиків, зрозуміло, нічого подібного не могло і прийти в голову людині античності або середньовіччя, коли панувало зовсім інше, органічне розуміння космосу і суспільства, для цього повинна була відбутися наукова революція. Отже, в підставах тоталітаризму лежить абсолютизація раціональності і якщо в цьому суспільстві і виявляються ірраціональні феномени – факельні ходи, спалення книг, абсурдні звинувачення в шпигунстві, то це розплата за перебільшення ролі розуму, діалектичне переродження «логосу» в «міфос».

Робота Маркузе «Одномірна людина» переповнена критикою індустріального суспільства. Культура, політика, економіка зливається в єдину систему панування над людиною, науково-технічна революція створює оманливі потреби в нових автомобілях, телевізорах, холодильниках, змушуючи суспільство поглинати оманливо нав'язані потреби, керуватися ними, та насправді бути залежними від перелічених зовнішніх факторів.

Культура таким чином перестає бути гнучкою і починає служити суспільству споживання вона фактично служить кісткою для тотальної агітації, виконує роль просвітництва, називаючи себе індустрією. Вся культура проходить процес стандартизації, і стає рабою капіталу, виконує прямі вказівки замовника. Мислячи критично, можемо виявити певну закономірність, яка консолідує механізми системи та робить її більш згуртованою та зла-

годженою. Пояснення стандартизації досить просте – вона випливає із соціальних потреб, таким чином стандартизація не відторгається суспільством. Насправді в даному випадку діє система маніпуляції потребами, що виникає як необхідна реакція. Епоха Просвітництва – епоха переважання одного тоталітарного міфа, це міфологія законів, міфологія механіки. Поняття долі, як непідвладної для людини неконтрольованого процесу трансформувалося в ідею еквівалентності, суть якої полягає в тому, що в технологічній цивілізації всі контрольовані елементи замінені, немає унікальності; немає цінності, а є вартість. «Бескрылое искусство для народа заполняет собой место того мечтательного идеализма, который был явно не по размеру идеализму критическому» [7].

Адорно і Хоркхаймер виділяють мистецтво, як окремий елемент служіння ідеології. Будучи абсолютно відділеним від суспільства, не функціонуючи в суспільній свідомості, мистецтво грає роль формуючу. Ставши автономним, мистецтво характеризується запереченням будь-якого суспільства, таким чином віддаляючись від нього і пориваючи всі зв'язки із суспільним устроєм, законами функціонування суспільства. «Ніщо суспільне не відображене в мистецтві безпосередньо, в тому числі і там, де воно претендує на це» [7].

Справжнє мистецтво, згідно з Адорно і Хоркхаймером виражає істину людського існування в гармонійній єдності з природою, коли людина зі своєю свідомістю не протиставляла себе їй (а її – собі), а як би розчинялася в ній, уподібнюючись їй у специфічній формі симпатії: мімезисі. Йдеться про ту форму існування, яка існувала в «доміфологічну епоху»: до того, як давньогрецький міф почав здійснювати свою просвітительсько-раціоналізаторську місію, пов'язану з насильницьким заволодінням природою. Справжнє мистецтво, на думку Адорно та Хоркхаймера, стає спогадом про втрачений час або, якщо скористатися формулою Марселя Пруста, «пошуком втраченого часу».

З позицій цього пошуку спогадів справжнє мистецтво оцінює нову реальність – як світ універсальної раціональності та системності. Тому в такому світі мистецтво стає мірилом раціональності, воно бере на себе просвітительську функцію намагаючись донести масам істинне походження світу, а головне про людину – творця цього світу. Наука не може дати критерію для подібного розрізнення, тому культура перебирає на себе цю функцію. «Коли високі слова про свободу і втілення надій лунають з уст політиків і лідерів, що змагаються між собою, а потім тиражуються за допомогою екранів, радіо і трибун, вони перетворюються на порожні звуки, що мають якийсь сенс тільки в контексті пропаганди, бізнесу, дисципліни і релаксації» [6].

Маркузе, досліджуючи соціально-культурну ситуацію, звертає свою увагу на те, що основна увага мусить бути звернена на загладження і припинення боротьби між культурою і соціальною дійсністю, шляхом відторгнення тих елементів культури, які надавали їй елітарності. Ці елементи культури вважаються в XX столітті опозиційними, хоча Маркузе вважає, що саме висока культура надавала можливість людині до трансцендентного розвитку, духовного прогресу, зміни індивідуальної реальності. Тобто відбувається ліквідація двохмірної культури, зникає поділ між елітарним і масовим, проте не шляхом відкидання і невілювання елітарної культури, а шляхом її природного вростання, поглинання і адаптації масовим цінностям. «Те ж, що ми бачимо зараз, - це не виродження високої культури в масову культуру, але її спростування реальністю. Дійсність перевершує свою культуру, і сьогодні людина може зробити більше, ніж культурні герої і напівбоги; вона вже розв'язала безліч проблем, які здавалися нерозв'язними. Але разом з тим людина зрадила надію і згубила істину, що берігалися сублімованими образами в високій культурі» [6].

Головною тезою, якою можна узагальнити та окреслити думку Маркузе, є положення про ілюзорну свободу. Маючи на увазі ліберальне суспільство, Маркузе говорить про те, що воно називає себе вільним, не помічаючи, що насправді навколо панує завуальований неототалітаризм – суспільство масового споживання створило свої цінності, вплинуло на культуру та контролює кожного індивіда.

Послугуючись дослідженнями психологів, у тому числі Фрейда, Маркузе виводить теорію десублімації. Припускаючи, що інстинкт руйнування (Аніма, Анімус) є важливою складовою енергії, що живить поневолення людини і суспільства технікою – тобто чим краще людина вчиться маніпулювати технічними засобами, тим продуктивніше вона задовольняє свій інстинкт у процесі самого виробництва. Таким чином технократизація суспільства тягне за собою абсолютну згуртованість суспільства. Це означає, що найжорстокіший факт війни чи революції, викликати лише схвалення від самих жертв – таким чином, власне, діє механізм контрольованої десублімації.

Людина втрачає планку духовних домагань, втрачає свою двомірність, це відбувається за допомогою культури, культура стоїть на варті пригнічення людини. Політична ситуація на мапі світу XX століття також робить вагомий вклад у формування одномірної людини. Яскравим прикладом поглинання пропагандою суспільної свідомості є те, що і в Америці, і в Європі, і в СРСР люди, знаючи, що політичні платформи і реклама по своєму задуму не можуть бути істинними і правдивими, продовжують прислухатися до них, а часом навіть до-

зволяють їм захопити свою свідомість. Засоби масової інформації нівельовано та гармонійно змішують мистецтво, політику, релігію і філософію з агітацією та комерційною рекламою, такі процеси свідчать лише про те, що всі сфери культури та соціуму приводяться до спільного знаменника – товарної форми.

Такі процеси, що відбуваються в одномірному суспільстві, призводять до атрофії здатності до мислення та зводять діяльність суспільства до задоволення власних інстинктів та потреб. У спільному єдиному суспільстві, яким маніпулює технологізація та зникає здатність критично мислити, виникає нова свідомість – Щаслива Свідомість. Така свідомість задовольняється будь-якою формою влади, сприймаючи її як моральний корелят, як головного постачальника і виробника суспільних благ.

Почуття нівелюються, Щаслива свідомість не здатна рефлексувати, вона не відчуває вини. Знищення людей у концентраційних таборах провадиться єдиним лідером держави, часто за його наказом, потім він же уповноважений знімати із себе вину. Весь жах, який пережила Європа і Росія, виявився корисним для приручення народу, для їх фізичної і моральної адаптації до аномальних умов, підземного існування, до підтвердження панування техніки над свідомістю суспільства.

«Щаслива Свідомість не знає меж - вона влаштовує ігри зі смертю і небезпекою ушкоджень, в яких веселощі - командна робота і стратегічна важливість соціальної гармонії, в якій криється гарантія» [6].

З точки зору Маркузе, перехід суспільства західного типу до тоталітаризму відбувся з початком Першої світової війни - саме тоді почалося формування свідомості, що спирається на наукову раціональність механізмів громадського контролю (до цього влада не ставила собі за мету підкорити собі уми і волю всіх громадян, причому методичним однаковим способом, і задовольнялася необхідним, епізодичним політичним та ідеологічним насильством). Однак тоталітаризм, по Маркузе, можна поділити на два типи – військово-поліцейський, відкритий, до якого він відносив радянський і фашистський режими, і ліберальний, не терористичний, м'який, що остаточно сформувався в Європі і особливо в США після Другої світової війни. Маркузе не вважає їх взаємовиключними, вони різною мірою можуть зростатися і доповнювати один одного – так, протистояння між США і СРСР у «холодній війні» Маркузе розглядав як симбіоз двох тоталітарних режимів, які за рахунок створення образу ворога і його пропагандистської експлуатації лише підтримують і зміцнюють один одного.

Важливо розуміти, що така дискредитація розуму веде до виникнення соціальної міфології. Ідеологія як форма соціальної міфології, не може включати в себе достовірне наукове

знання, вона завжди дає вивернуте неправдиве знання про світ і природу речей у світі. Джерело хибної свідомості можна виявити в самій природі людини, в нездатності індивіда осмислити реальність, у бажанні людини пристосуватись до світу за допомогою ілюзій.

На думку таких філософів, як Шопенгауер, Фрейд, Юнг – людина початково тягнеться не до пізнання і не до істини, а до ілюзій та міфів, які допомагають їй у складні хвилини життя. Тому виникнення ідеології як духовного явища цілком пояснюється бажаннями та природою індивіда.

Критика розуму призводить до того, що він знецінюється суспільством і зазнає краху в своїй сутності. Із всемогутнього засобу пізнання він перетворюється в спосіб життєвої орієнтації індивіда, який ледь виживає в світі наповненому випробуваннями та нестабільністю. Криза просвітницької моделі духовного світу в цілому є прекрасним підґрунтям для встановлення ірраціональної ідеологічної системи, що базується на бажаннях, ілюзіях, міфах, якими прагне оточити себе людина.

Встановлюючи відповідність між руйнуванням ідей просвітництва та становленням нового світогляду капіталістичного та соціалістичного простору, варто зосередити увагу на тому, що зруйновані міфи використовувались як демократичними, так і тоталітарними суспільствами задля формування певної ідеології та підкорення масової свідомості. Такі процеси мають назву – ідеологізації суспільства.

Ідеї просвітителів, які мали великий вплив на соціально-політичний світогляд, опинившись у новій структурі соціального розвитку, вступили в протиріччя з реальною історичною практикою. З переростанням капіталізму в монополістичну стадію, формування та становлення тоталітарних режимів – капіталістичні та тоталітарні режими все більше присвоюють собі ідеологічні функції. Підвищення свідомості та організованості мас потребував організованіших методів впливу на свідомість та формування їхніх уявлень. Ідеологія зайняла місце головного способу маніпуляції свідомістю мас, що ґрунтувався на принципі покори державі. Будь-яким типам суспільного управління потрібна теорія, що підтримує її політику, зміцнює її положення і сіє в свідомості мас ілюзії, що направлені на формування упереджень та міфів.

Якщо просвітителі звинувачували ідеологів у вузькому мисленні, корисних намірах, упередженнях, то діагноз, яким послуговувались ідеологи ХХ століття, полягав не в очищенні свідомості від хибних упереджень, а саме в розповсюдженні тих «ідолів свідомості» та міфів, проти яких вели боротьбу просвітники.

Роль ідеології дуже важлива, міф, який вона створює навколо себе, фактично стає провідним наслідком просвітницької діяльності.

Ідеологію варто розуміти не як ілюзію, що не збігається з істиною, а як знання – роль якого в суспільстві не пов'язана з якими-небудь пізнавальними цілями і намірами. Ідеологія відображає сліпі вольові пориви людей, їх ідеальні переживання, тим самим виключаючи реальне знання, адже воно виразно суперечить з бажаннями і надіями мас. Ідеологія завжди ілюзорна, адже вона породжується не потребами пізнання, а різноманітними життєвими поривами особистості. Просвітництво, апелюючи виключно до розуму і ставлячи рацію вище від інших емоційних потреб людини, фактично породжує інакшу систему – ідеологічну, яка дозволяє вивільнити підсвідомі бажання та переживання пересічної людини. Вона дозволяє досягати певних індивідуальних цілей та інтересів особистості, наприклад влади, визнання, багатства.

Щоб зрозуміти механізм трансформації просвітництва в новий міф ХХ століття, варто окреслити місце знання і раціоналізації – яке вони займають у структурі суспільства. Якщо звернутись до Ніцше, всі думки і теорії однаково неправильні. Людський розум не тільки не в змозі дати правильне відображення світу, але й обов'язково спотворює його. Реальний світ являє собою неперервне хаотичне буття; об'єктивні закони і причинно-наслідкові зв'язки – це фікції, створені для практичних цілей. Тому пізнання по своїй природі здатне лише до схематизації хаосу, до спроби його систематизувати і формалізувати у відповідності з тими утилітарними завданнями, які в той чи інший момент вирішує суспільство.

Таким чином, будь-які ключові ідеї будь-якої епохи є ретельною ідеологією, яка налаштовує свідомість мас до головної світоглядної концепції суспільства. Ніцше зазначає, що боротьба з упередженнями – не ефективне завдання, що приречене на невдачу. Звільнити мислення від ілюзій – значить зробити людині «ведмежу послугу», позбавити її впевненості в собі і звільнити деструктивну енергію. Освоючи індивіду так важливо підживлювати власну віру в міфічну реальність, бо така реальність і є для нього основною стратегією виживання. Особливе значення в цьому відношенні відіграє міф. Ніцше наголошує: «Без міфа всяка культура втрачає свій здоровий творчий характер природної сили. Образи міфа повинні непомітно всюдисущими демонами стояти на сторожі, під їх охороною росте нове покоління...; і навіть держава не знає більш могутніших неписаних законів, ніж ця міфічна основа» [4, с. 154].

Розпад усталеного укладу життя, криза моральних цінностей призводить до масової маргіналізації населення, тобто до появи величезної маси людей, «вибитих» зі своїх соціальних груп (класових, професійних, сімейних). Відзначимо, що під маргінальністю розуміється

викликане якимись обставинами (наприклад, міграцією, урбанізацією, безробіттям) знаходження індивіда поза своєю соціальною групою, розрив з її соціокультурними нормами і традиціями. Атомізовані індивіди більш чутливі до маніпуляцій силою.

Почуття розгубленості і страху за свою безпеку, відчуття соціальної та національної ущемленості породили психологічний феномен, який отримав назву – «втеча від свободи» (термін Е. Фромма). Іншими словами – це втеча мас від відповідальності, що супроводжується пошуком вождів, здатних відновити гарантії особистої безпеки, порядок і зруйновані соціальні зв'язки. Користуючись почуттям страху мас за свою безпеку і майбутнє, тоталітарні вожді запропонували народу консолідуючу основу – ідеологію, за допомогою якої створювалася ілюзія прилучення до «вічних цінностей»: класу, держави, нації.

Так, Е. Фромм, спираючись на концепцію «соціального характеру», намагається пояснити конформізм і слухняність особистості при тоталітаризмі не тільки зовнішнім тиском з боку лідерів, а певними універсальними якостями несвідомого у психіці людини (наприклад агресивністю), які проявляються у специфічних конкретно-історичних умовах. Тоталітаризм трактується Фроммом як вираз нездатності масової людини нести особисту відповідальність за свою долю, що проявляється в спробі перекласти її на сильного лідера, до якого він відчуває одночасно і страх, і повагу.

Це дозволяє поглянути на тоталітарну диктатуру в іншій площині: особлива духовна сутність цього режиму формується не тільки як результат маніпулювання свідомістю народу, але й на основі психічних імпульсів, що йдуть від мас до вождів. Не прийнявши цей вектор у розрахунок, неможливо зрозуміти ні саму природу культу вождів, ні причини відносної стійкості тоталітарних режимів. В основі мотивації пошуку вождів, здатних «залізною рукою» відновити громадський порядок і гарантії безпеки, лежать:

- незадоволення сучасною цивілізацією в силу необхідності мислити і діяти раціонально, нести тягар відповідальності за прийняття рішень і дії;

- страх перед все більш складними проблемами, які несе в собі технічна ера, які потребують певного рівня освіченості;

- страх перед хаосом і анархією, розпадом традиційних зв'язків, які спостерігаються в пе-

ріод гострих криз і революційних перетворень.

У такому суспільстві, підкреслює Фромм, «Індивід перестає бути собою; він повністю за свою тип особистості, запропонований йому загальноприйнятим шаблоном, і стає точно таким же, як всі інші, і таким, яким вони хочуть його бачити. Зникає різниця між власним «я» і навколишнім світом, а разом з тим і усвідомлений страх перед самотністю й безсиллям. Відмовившись від власного «я» і перетворившись на робота, подібного мільйонам інших таких же роботів, людина вже не відчуває самотності і тривоги. Проте за це доводиться платити втратою своєї особистості» [5, с. 159].

Висновки. Роль Просвітництва у світових процесах є ключовою. Намагаючись позбавити розум людини від хибних уявлень про світ, воно позбавляє її всіх підсвідомих основ її буття, залишаючи один на один із інформацією. Людина, втрачаючи можливість вірити в старий міф, – створює навколо себе нову міфологію, більш жорстокішу передаючи їй всі повноваження управління – тим самим знімаючи з себе відповідальність. Як виявилось, доступність елітарних знань – масам потягла за собою дисфункцію суспільства, і єдиний вихід, який дає можливість контролювати підсвідомі деструктивні енергії, – є створення певної ідеологічної системи. Для кожного типу правління вона має свої характеристики, але не можна заперечувати, що властива вона як демократичним, так і тоталітарним суспільствам.

Таким чином, можна стверджувати, що масова свідомість, орієнтована на споживання в будь-якому суспільстві, байдуже в якій формі політичної влади воно існує. Тоталітаризм – режим, який спричинений тотальною технократизацією суспільства, це абсолютне підкорення собі свідомості людини, за допомогою засобів масової інформації, реклами, культури. Мета державно-політичної влади – підкорити собі людину, знищити її здатність до рефлексії і проголосити панування так званої «Щасливої свідомості», яка прагне задовольняти лише свої потреби, і зовсім не хоче звільнитись з-під ярма тотального інформаційного, агітаційного суспільства. Абсолютна антинауковість ідеологічної думки тягне за собою звільнення людини від ярма науки, ідеологія доступна масам і не потребує особливих знань, умінь та навичок, щоб оволодіти нею, так за Фроммом: «Ідеологія – це «товаромислі» широкого вжитку - поширювані друком, ораторами, ідеологами для того, щоб маніпулювати масами»

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вахитов Р.Р. Либеральный тоталитаризм: репрессивные механизмы современного западного общества и их критический анализ в зарубежной философии XX века [Текст] / Р.Р. Вахитов // Альманах «Восток». – 2003. – № 3. – С. 26
2. Вершинин С.Е. Концепция социальной деструкции Франкфуртской школы (историко-философский анализ) [Текст] / С.Е. Вершинин, Г.А. Борисова. – Екатеринбург: ГОУ ВПО «Рос. гос. проф.-пед. ун-т», 2009. – 126 с.

3. Ницше Ф. Рождение трагедии. Или: эллинизм и пессимизм [Текст] / Фридрих Ницше. – М.: Академический Проект, 2007. – 165 с.
4. Фромм Э. Бегство от свободы [Текст] / Эрих Фромм. – М.: Прогресс, 1995. – 251 с.
5. Маркузе Г. Одномерный человек [Электронный ресурс] / Герберт Маркузе. – Режим доступа: <http://enatramp.narod.ru/pervoistochnik.files/man.files/man0.html>.
6. Хоркхаймер М. Диалектика просвещения [Электронный ресурс] / М. Хоркхаймер, Т. Адорно. – Режим доступа: <http://bookmate.com/books/JEj5ERUa>.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2014

REFERENCES:

1. *Vakhytov R. R.* Lyberal'nyy totalyteryzm: repressyvnyye mekhanyzmy sovremennoho zapadnoho obshchestva y ykh krytycheskyy analiz v zarubezhnoy fylosofyy XX veka (Liberal totalitarianism: the repressive machinery of modern Western society and their critical analysis in the foreign philosophy of the twentieth century). *Al'manakh «Vostok»*. 2003. №3.
2. *Vershynyn S. E.* Kontseptsyya sotsyal'noy destruktssy Frankfurtskoy shkoly (ystoryko-fylosofskyy analiz) (The concept of social destruction of the Frankfurt School (historical and philosophical analysis)). Ekaterynburh: *HOU VPO «Ros.hos.prof.ped.un-t»*, 2009. 126 p.
3. *Zhyzhek S.* Vozvyshennyy ob'ekt ydeolohyy (The Sublime Object of Ideology). *Khudozhestvennyy zhurnal*. 1999. P. 1–144.
4. *Nytsshe F.* Rozhdenye trahedyy. Yly: эллинство y pessymyzm (The Birth of Tragedy, Or: Hellenism and Pessimism). Moskva: *Akademicheskyy Proekt*, 2007. 165 p.
5. *Fromm E.* Behstvo ot svobodu (Escape from Freedom). Moskva: «*Prohress*», 1995. 251 p.
6. *Markuze H.* Odnomernyy chelovek (One-Dimensional Man). Mode of access: <http://enatramp.narod.ru/pervoistochnik.files/man.files/man0.html>.
7. *Khorkkхайmer M.* Dyalektyka prosveshchenyya (Dialectic of Enlightenment). Mode of access: <http://bookmate.com/books/JEj5ERUa>.

Демура Оксана Олександрівна – аспірант
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
Адреса: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9
E-mail: Oks-demura@yandex.ru

Demura Oksana Oleksandrivna – postgraduate
National pedagogical Dragomanov university
Address: 9, Pirogova Str., Kiev, 01601
E-mail: Oks-demura@yandex.ru